

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2020 1.
LXII. ÉVFOLYAM SZÁM

Vadas András
Folyómeder-dinamika és birtokhatár-változás
a középkori Magyarországon

Katona Csaba
Bulgária belépése az első világháborúba
a magyar sajtó tükrében

Turbucz Dávid
Horthy Miklós a világ körül

Az 1526-os mohácsi csata helye
Varga Szabolcs, Pap Norbert, Gyenizse Péter,
Kitanics Máté, Szalai Gábor, Sudár Balázs,
B.Szabó János és Máté Gábor írásai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@btk.mta.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2020-as évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti Kulturális Alap

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXII. évfolyam, 2020. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Vadas András** • Folyómeder-dinamika és birtokhatár-változás a középkori Magyarországon 5
- Turbucz Dávid** • Horthy Miklós a világ körül. Világ körüli út a Saida fedélzetén, 1892–1894 19
- Katona Csaba** • Bulgária belépése az első világháborúba a magyar sajtó tükrében 31
- AZ 1526-OS MOHÁCSI CSATA HELYE**
- Varga Szabolcs** • Megjegyzések II. Lajos király halálához 57
- Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor** • II. Lajos halálának helye 73
- Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor** • Az 1526. évi mohácsi csata helyszíneinek földrajzi jellemzői 111
- Sudár Balázs** • Földvár falu a török korban 153
- B. Szabó János** • Sem nem Majs, sem nem Sátorhely. Megjegyzések Pap Norbert és szerzőtársai Sátorhely vagy Majs? című tanulmányához 169
- Pap Norbert – Kitanics Máté – Gyenizse Péter – Szalai Gábor** • Reflexiók B. Szabó János „Egy Mátyás-kori oklevél...” és „Sem nem Majs, sem nem Sátorhely” című tanulmányaiban vázolt koncepciójára 179
- B. Szabó János – Máté Gábor** • Észrevételek a történeti források interpretációs lehetőségeiről és az interpretáció határaitól a mohácsi csatamező új földrajzi kutatása kapcsán 189
- MEGEMLÉKEZÉS**
- Gyarmati György** • Ormos Mária (1930–2019) 203
- Erdélyi Gabriella** • Péter Katalin (1937–2020) 207

AZ 1526-OS MOHÁCSI CSATA HELYE

MEGJEGYZÉSEK II. LAJOS KIRÁLY HALÁLÁHOZ

VARGA SZABOLCS

REMARKS ON THE DEATH OF LOUIS (II) JAGIELLON

Louis (II) Jagiellon, King of Hungary and Bohemia, died on 29 August 1526 while fleeing from the battlefield of Mohács. While this event can hardly be qualified as unknown, several of its details have remained obscure. This situation has given birth to several legends, such as that the king may have been killed by his own men, or that he did not die where he has been thought to have perished by Hungarian historical memory. Yet a new scrutiny of the sources has led to the conclusion that Louis, on the run after the battle, in fact died along the right bank of the Danube, while crossing the creek called Csele. The king's entourage was aware of the features of the landscape. While they knew that traffic in this area was difficult even in normal weather conditions, they did not count with the possibility that torrential summer rain may render the road from Mohács to Buda practically impassable, thereby making it a deathly trap for the ruler arriving on a tired mount, and perhaps wounded himself. Louis was not far from the final escape, and his fate was very much determined by the extreme weather conditions.

Keywords: Mohács, 1526, Louis (II) Jagiellon, historical memory, landscape reconstruction, Danube

Egy nagy formátumú közéleti ember halála mindig érdeklődésre tart számot, különösen, ha ez koronás fő, és egy véres csatában kerül rá sor. A magyar uralkodók közül II. Lajos végső perceiről született a legtöbb beszámoló, és lett épp tragikus veszte a legismertebb tette. Mivel az eset immár közel fél évezrede foglalkoztatja a magyar közgondolkodást, a bűvópataként – illetve időnként gejzirként – fel-feltörő történelmi emlékezés kitermelte azt a kanonizált szövegkorpust, amit ismernie kell mindenkinek, aki a téma közelébe

Varga Szabolcs, tudományos munkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport. A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Kiválósági Együttműködési Program (KEP-1/2017) „Mohács 1526–2016: Rekonstrukció és emlékezet” című projekt keretében készült.

Itt szeretnék köszönetet mondani B. Szabó Jánosnak, Sudár Baláznak, Tóth Gergelynek és Pánya Istvánnak, akik adatokkal, észrevételekkel, ötletekkel segítettek. A tanulmány előadásként elhangzott 2018. november 22-én, a „Military Landscape Baranyában” címmel megrendezett XI. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia keretein belül. A kézirat 2019 elején elkészült, ám akkor végül nem jelent meg. A kutatócsoporton belül 2019 augusztusában merőben új elképzelések is napvilágot láttak II. Lajos haláláról az online médiában. A felvetés szerint a király menekülése során nem Buda felé, hanem a Dunán át az Alföldre igyekezett volna, és a folyón való átkelés során veszítette életét. Az általam ismert források, azok értelmezési keretei és a szakirodalmi előzmények ezt a nézetet egyelőre nem támogatják, így írásom szakmai különvéleményként is értelmezhető.

merészkedik, és megteremtette azt a gondolati vágányt, amely mentén a szakma szabályai szerint a történetet rekonstruálni szokás. Legyen elég itt csak a Mohács-tanulmánykötetekre, a különböző antológiákra és az egyes jeles szerzők monográfiáira összefoglalóan utalni, amelyek jegyzetapparátusában szinte minden lényeges mű pontos leírása megtalálható.¹

E tanulmányban egyrészt a király halálával kapcsolatos kérdéseimet kívánom újfent megfogalmazni. Másrészt arra keresem a választ, hogy hol és hogyan veszett oda a király, mi történt abban a körülbelül egy órában, ami Lajos csatájáról való távozása és a halála között történt. Ez a kíváncsiság nem teljesen új keletű, a Lajos halálát körüljáró eminens tanulmánykötet és forrásgyűjtemény recenziálása során már papírra vettem néhány eseménnyel kapcsolatos kérdést, amely az erről szóló szövegek újbóli elolvasása során merült fel bennem. Előrebocsátom, hogy ezek jó részére nem tudom a választ, és a szöveg esetlegesen több problémát generál, mint amennyit megold. Most nézzük a kérdéseket.

- Vajon mi lehetett a menekülés tervezett és megtett útvonala?
- Vajon ugyanezen az úton érkezett a csataterre a király néhány nappal korábban, így személyesen ismerte?
- Mennyi ideig tarthatott a menekülés?
- Vajon a halál színtere még a csatater része, ahol szüntelenül a nyomukban voltak az üldözők, vagy már a közvetlen káoszt maguk mögött tudva, valójában egy szerencsétlen és elkerülhető baleset lett a király végzete?
- Vajon tudunk-e valamit érdemben mondani a magyar történelem legismertebb patakjaként (?) ismert Csele folyásáról, kiterjedéséről, jellegzetességéről?

A holttest további sorsával kapcsolatban is rengeteg a megválaszolatlan és pillanatnyilag még nyitott kérdés. Tudjuk, hogy 1526 őszén, a Mária királyné által megbízott Sárffy Ferenc vezette különítmény nem véletlenül és *in situ* találta meg a királyt, hanem pontos információk alapján tudták, hogy hol keressék, és az adott helyen egy már eltemetett holttestet agnoszkáltak a jelenlevők.² Csak néhány, az ezzel kapcsolatban felmerülő problémák közül:

- Valójában hányan tudtak a király haláláról? (Az események alapján a király életben maradt kamarásán, a cseh Ulrich Zetritzen [Czettriczen] kívül biztosan tudtak róla a testet megtaláló és újra eltemető helyiek, akiket egy évvel később megtalálnak Mária megbízottai.)

¹ *Mohács emlékezete*. Szerk. Katona Tamás. Bp., 1976.; *Mohács*. Szerk. B. Szabó János. Bp., 2006.; „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései. Szerk. Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett. Bp., 2016. 257–266.; B. Szabó János: *Mohács. Régi kérdések, új válaszok*. Bp., 2015. Szintén idekíváncozik: Farkas Gábor Farkas: II. Lajos rejtélyes halála. I–II. *Magyar Könyvszemle* 116 (2000) 443–463., 117 (2001) 33–66.

² Minderre lásd a „Nekünk mégis Mohács kell...” című kötetben Kasza Péter, Szebelédi Zsolt, Magyar Lóránt Gergely, Farkas Gábor Farkas és Magyar László András tanulmányait. Erről korábban lásd Barta Gábor: Hogyan halt meg II. Lajos király? *História* 2 (1980) 1. sz. 5–6.

- Kik, miért és hogyan temették el a királyt a csatatéren?
- A páncélt miért vették le róla, és hova tűnt, miközben a többi fegyvere előkerült a halál helyszínén?³
- A pecsétgyűrű – amelynek közjogi funkciója van – lekerült a kezéről, és egy évig eltűnt, míg a vagyontárgyként értékesíthető jegygyűrűt a királynál hagyták első megtalálói.⁴ Vajon miért?
- Vajon a parasztek honnan tudtak a király haláláról, amikor a szultán még napokkal az ütközet után is abban a hitben volt, hogy Lajos életben van? (Ez a tény a mesék világába helyezi azt a történetet is, mely szerint a szultán katonái találták meg a tetemet.)
- A holttestet meglelő parasztek-halászok honnan tudták vajon, kit rejt a páncél, és velük hogyan léptek kapcsolatba az udvar küldöttei?
- Ha a korban – függetlenül nemre, nemzetiségre és foglalkozásra – nem átallottak királysírokat feldúlani, nem kérdéses, mi történt a csatatéren elhunytak értékeivel. Ennek ismeretében azonban meglehetősen furcsa, hogy Lajossal csupán „félmunkát” végeztek megtalálói.⁵

Az egyelőre válasz nélkül sorjázó kérdések sora bővíthető, a kutatócsoportban való együtt gondolkodás eredményeképp ugyanakkor örvendetes eredmények is születtek.⁶ Így – miként reményemet 2017-ben megfogalmaztam – e kérdések legalább egy kicsit segítettek az események továbbgondolásában.

A történelem iránt fogékony közvélemény és a történettudomány művelői a legutóbbi időkig bizonyosak voltak abban, hogy helyesen tudják: Lajos király a Csele-patakba fulladt a mohácsi csatát követően, még ha a részletek elnagyolva a homályban is maradtak. Hiába forgott a kezdetektől közszájon a király meggyilkolásának híre, hiába jegyezte fel a történetet Szerémi György, majd terjedt el a hazai szép- és ponyvairodalomban az általa írt *Epistola de perditione regni Hungarorum*ban ez az állítás, miután Wenzel Gusztáv 1857-ben megjelentette a szöveget, erősebbnek bizonyult Brodarics vízbe fullásról szóló tudósítása.⁷ Éppen emiatt keltett nagy visszhangot 2014-ben két orvosprofesszor állítása, miszerint a leírások alapján nem találhatták meg az augusztus 29-én elhunyt uralkodót, így vagy másnak a testét temették el a székesfehérvári koronázótemplomban, vagy – és efelé hajlot-

³ Lásd Sárffy Ferenc október 19-én kelt jelentését. A jelentés teljes szövegét lásd *Mohács emlékezete*, 96–99.

⁴ *Nekünk mégis*, 203–204.

⁵ Varga Szabolcs: Emlékpark és kulthely között. Mohács a 21. századi magyar emlékezetkultúrában. *Századok* 151 (2017) 1161–1175.

⁶ B. Szabó János: II. Lajos halálának színtere. Táj és orális hagyomány. *Hadtörténelmi Közlemények* 132 (2019) 443–452. Ezen írás szinte párhuzamosan készült az itt megjelenő munkával, és a szerzőjével rendszeresen konzultáltam, ám magát a szöveget nem ismertem. Ezzel együtt közel azonos következtetésekre jutottunk.

⁷ Brodarics leírását e tanulmányban az 1976-ban megjelent válogatásból használom. *Mohács emlékezete*, 10–31. A halál leírását lásd uo. 28–29. Szerémi művéről lásd Szebelédi Zsolt: *Szerémi György Epistolájának nyelvi elemzése*. Pilisscaba, 2017. [PhD-disszertáció] 5.

tak inkább a szerzők – Lajost később ölték meg.⁸ Nem tisztzem ezzel az állítással vitába szállni, megtették ezt előttem, cáfolatuk számomra meggyőző.⁹ Egy dolgot azonban óvatosan hozzátennék: Tolvaj és Nemes doktorok mindvégig a vízihullák állapota felől közelítették meg a kérdést, ám Lajos esetében – úgy tűnik – nem egészen pontos ez a feltételezés, ami talán magyarázat lehet a tetem állapotára. Mivel írásom Lajos haláláról szól, és a kérdés a lokalizáció kapcsán is megkerülhetetlen, ezért nézzük át az erről szóló forrásokat.

A szövegek számbavétele előtt fontos megemlíteni, hogy bár Lajos halálának több szemtanúja is lehetett, közülük csak Zetritz visszaemlékezését ismerjük, azt is áttételesen, az itáliai Antonio Giovanni da Burgio pápai követ leveléből. Mindenki más, beleértve Brodaricsot, Verancsicsot, Szerémit, csak hallomásból tudta összerakni a saját történetét. Mindezt Mária királyné beszámolója fényesen bizonyítja, aki szerint „kezdetben [...] a csata résztvevői mindent zavarosan és más-más módon meséltek el, később azonban a dolgot alaposabban megismertük”.¹⁰ A szigorú forráskritika tehát elengedhetetlen, és bele kell kalkulálnunk a vizsgálatba az emlékezet szelektív, változó és töredezett voltát.¹¹ Így önkényesen nem dobhatunk sutba semmilyen olyan adatot, amely a király elmeneküléséről, megsebesüléséről, fogságba eséséről, meggyilkolásáról szól, de a számos egybevágó, menekülés közbeni fulladásról szóló beszámoló gátat szab annak, hogy hitelt adjunk az ettől merőben eltérő történeteknek.

Burgio tehát így ír a király haláláról: „Menekülés közben elérték a Duna egy kis ágaskáját, de mikor átkeltek volna, a király lova megbokrosodott, felágaskodott a vízben, Őfelsége pedig, akinek nehéz volt már a páncél és fáradt is volt már, leesett a nyeregéből és belefulladt a patakba.”¹² Az egyetlen szemtanú szerint tehát a Duna egyik oldalvizében történt a tragédia. Ezt a verziót három ettől függetlenül készült beszámoló is alátámasztja, igaz, ezek hitelességéről semmilyen külső adattal nem rendelkezőnk. Egy Németországban kelt levélben már 1526. szeptember 9-én azt közölték, hogy Lajos király megfulladt.¹³ A csata egyik német túlélője levelében nagyjából ugyanazt állította: „Menekülés közben a király átugratott egy patakon, eközben hátrafelé lebukott a lóról és a vízbe fulladt. Aztán többé senki sem látta már a királyt.”¹⁴ Harmadik forrásunk a velencei kém, Fazio de Savoia, aki hasonlóan írta le a történéseket. Szerinte lóháton ugratott a mocsárba, és a ló nyakig elmerült az ingoványban. A király segítségért kiáltott, így leemelték a lóról, majd átsegítették egy másikra, de alighogy elindult, az is elsüllyedt. A király ismét segítséget kért, de mikor leemelték a sisakját, látták, hogy már fuldoklik, és rögtön meg

⁸ Nemes István – Tolvaj Balázs: II. Lajos magyar király (1506–1526) holttestének megtalálása. Az 1926-ban írt igazságügyi orvosszakértői vélemény elemzése és újraértelmezése. *Orvosi Hetilap* (2014) 475–480.

⁹ Lásd e számban, 58. 2. j.

¹⁰ *Nekünk mégis*, 180.

¹¹ Mindezt Szerémi szövegével bizonyította Csorba Dávid: *Mohács - egy „mesemondó” szemével. Emlékezeti rétegek Szerémi György Epistolájában*. Nyíregyháza, 2012. Mohács egészére: Tóth Zsombor: *The Making of... Hogyan készül(t) Mohács?* In: *Diskurzusok, perspektívák, relevanciák. Rodosz-tanulmányok. Nyelv-, Irodalom-, Történettudományi Szakosztály*. I. Szerk. Szabó Levente – Tóth Zsombor. Kolozsvár, 2001. 57–91.

¹² Magyar László András: Miben halt meg II. Lajos király? In: *Nekünk mégis*, 140.

¹³ *Nekünk mégis*, 180.

¹⁴ Magyar: Miben halt meg... In: *Nekünk mégis*, 140.

is halt az emberei keze között. Ők azonban nem tudták megállapítani, hogy mi lehetett a halálának az oka: a seb, a félelem, avagy a kétségbeesés.¹⁵ A velencei beszámoló számomra több ok miatt is izgalmas: ezek szerint Lajos nem magányosan hunyt el, nem hirtelen, a környezete számára lereagálhatatlan módon halt meg, és a halál színhelyének inkább egy iszapos, ingoványos terület felel meg, nem egy patak vize. Természetesen mindez akkor ér valamit, ha más források is megerősítik ezeket az állításokat.

A sáros, mocsaras környezet bőven adatosolható. Lajos sógora, Ferdinánd főherceg szerint a vereséget látva „megpróbált elmenekülni, ám mocsaras részre tévedt és ott megfulladt”, majd hozzátette, hogy egyéb híresztelések ellenére ő maga is ezt a verziót tartja hihetőnek.¹⁶ Szeptember 20-án Pettauban [Ptuja, Szlovénia] is úgy tudták, hogy Lajos „menekülőfélben a veszített csatából egy mocsár felé indult, a lova megbotlott, és ő a néhez páncél miatt nem tudott onnan kijönni, s ezért ott meg is fulladt”.¹⁷ Egy veronai jelentés szerint egy Pécshez közeli mocsaras helyen történt a vereség, ahol a király megfulladt.¹⁸ Szapolyai János Krysztof Szydlowiecki lengyel kancellárnak azt a tudósítást küldte, hogy Fehérvárra érkezvén, „ahol a néhai felséges Lajos urunknak, a boldog emlékezetű elődünknek, Magyarország és Csehország stb. királyának minap az iszapból – a már kiszáradt örvényből, melybe vigyázatlanul beleesett – kiásott és a nagyobbik egyházban igen nagy tisztelettel elhelyezett élettelen teste feküdt”, ő méltósággal eltemette egykori urát.¹⁹

A legfontosabb forrás természetesen Sárffy Ferencé, aki a szemtanú Zetritz társaságában tért vissza a helyszínre, így személyesen is látta a halál helyszínét. Ezért hosszabban idézzük.

„Mikor ahhoz a helyhez közeledtünk, s még oda sem értünk, már Czettrich ujjával mutatta meg azt a helyet. Odasiettünk, s megláttuk egy ló tetemét a mocsárban, s mert Czettrich azt hitte, hogy a királyi felség holtteste is ott van, nem törődve a mocsárral, beugrott az iszapba, s ez alatt kereste a királyi hullát kísérőivel együtt. De nem találta meg, hanem csak a királyi fegyvereire akadt itt rá. Erre egy kicsit továbbmentünk, találtunk egy élettelen testet, melyben felismertük őfelsége udvarmestérének, Trepkának hulláját. Ezután még sok holttestet vizsgáltunk meg, de őfelsége testét nem találtuk meg ezek között. Nem messze ettől a mocsártól végre egy friss sírdombot pillantottunk meg, s az alatt – mintegy isteni útmutatásra – a királyi felség elhantolt holttestét találtuk meg. Odasiettünk valamennyien, s Czettrich rögtön elkezdte a földet kezével lekaparni, mi is követtük példáját mindnyájan: s először a lábak feletti részét bontottuk ki a sírnak. Czettrich megragadta a holttest jobb lábát,

¹⁵ *Nekünk mégis*, 184.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 186.

¹⁸ Uo. 188.

¹⁹ Uo. 199.

gondosan lemosta kétkezes vízzel [...] Egy gyékény is volt velünk, ezt szétgöngyölítettük, s a felség testét ráfektettük, és tiszta vízzel egész tisztára mostuk.”²⁰

Mit tudunk meg a beszámolóból? 1) Lajos halálhelye gyalogszerrel megközelíthető volt, azaz egy szilárd terep szélén feküdt. 2) A kamarás azonnal be tudta azonosítani a helyszínt, nem kellett keresgélnie a különböző mélyedések között, azaz egy felismerhető vagy ismert helyen volt. 3) Nem lehetett egy állandóan vízzel borított terület, hiszen Zetritz félelem nélkül beugrott abba az iszapba, amelyben pár héttel korábban a szeme láttára haltak meg többen. 4) A király egy olyan helyen vesztette életét, ahol mások is megpróbáltak átkelni, és ezek szerint ez a menekülési útvonal mások számára is logikus volt, sőt, némelyeknek valóban sikerült túljutni ezen a helyen. 5) Nyílt vízfelület is volt a közvetlen közelben, ahonnan behajolva a kalapjával friss vizet tudtak meríteni. 6) Lajos nem volt egyedül a halála pillanatában, lengyel származású udvarmestere, Andrzej Trepka az életét is áldozta uráért. A szemtanú információi nem maradtak Pozsony falai mögött, november elején ugyanis már Fehérváron is tudtak róla. Sőt, ennél többet is, a cseh származású velencei kém, Antonio Boemo ugyanis azt is megjegyezte, hogy Lajos ujjáról ekkor húzták le a gyűrűt, és szakállából egy tincset is levágtak a királyné számára.²¹

Pár bekezdéssel korábban felmerült a kérdés, Lajost vajon magányosan érte-e a halál. Sárffy levele világosan bizonyítja az ellenkezőjét, és ezt erősítik a máshol is felbukkanó utalások, hogy a király nem egyedül menekült. Egy Antwerpenből kelt beszámoló szerint a király négy emberével menekült el az ütközetből,²² míg Thurzó Elek tárnokmester úgy tudta, hogy súlyosan sebesülten harmadmagával hagyta el a csatateret.²³ Egy 1526. október 6-án, Kölnben kelt irat is azt állította, hogy a király mellett volt valaki a halála pillanatában, aki azonban a hevesen kapálózó Lajost már nem tudta megmenteni.²⁴ Brodarics a király halála kapcsán említette meg Aczél István pozsonyi várnagy nevét, aki tudomása szerint szintén itt vesztette az életét, és a testét meg is találták.²⁵ Lajos közvetlen kísérői lehettek az urával együtt elvesző Trepka és Aczél, a menekülést túlélő Zetritz, és nem zárható ki más szemtanú személye sem, amint arra az imént említett Antonio Boemo – aki a király tetemét Fehérváron a saját szemével látta – utalt.²⁶

Ennyi adat ismeretében érdemes felvetni, hogy vajon lehet-e valami közelebbit elmondani erről a mocsaras helyről. Ebben a kérdésben nem meglepő módon a források első olvasatra még inkább ellentmondásosak. Amíg ugyanis egy mocsarat bárki el tud képzelni, addig az ennél pontosabb meghatározásra már konkrét helyismeretre lenne szükség, ez azonban a forrásközlők javáról, különösen a magyar viszonyokat nem ismerő külföldiekről nem mondható el. Így a beszámolók helyes értelmezéséhez minden esetben

²⁰ *Nekünk mégis*, 196.

²¹ Uo. 200.

²² Uo. 185.

²³ Uo. 190.

²⁴ Uo. 192.

²⁵ Uo. 204–205.

²⁶ Uo. 200.

el kell képzelnünk, hogy az eseményről hírekből értesülő szerzők hogyan fordították le mindezt a saját nyelvi fogalmaikra.

Ennek bizonyítására jó példa, hogy a helyismerettel bíró Thurzó Elek a már említett szövegben a Duna valamely mély kiöntését említette a szerencsétlenség helyszínéneként,²⁷ ám Sir John Wallop Kölnben úgy tudta, hogy Lajos a Dunába fulladt.²⁸ A hírek eltérő értelmezési lehetőségét mutatja, hogy ugyanekkor, szintén Kölnben egy ismeretlen levélíró szerint „Őfelsége az ütközet közepette egy mocsárba vagy egy árokba esett a lovával együtt”.²⁹ Azaz nagy valószínűséggel ugyanazt az eredeti információt jelentős különbséggel interpretálta e két szöveg szerzője. Sárffy leveléről és Szapolyai beszámolójáról már volt szó, utóbbi iszapról és kiszáradt örvényről beszél. Az első konkrétum a jól informált Boemónál olvasható, aki szerint „egy Báta nevű helyre érve a király át akart gázolni egy mocsáron”, ám a túlpartra átérő kamarását hiába követte, mert páncélozott lovával elszüllyedt Trepkával és másokkal együtt a posványban.³⁰ Más is hallott a történetről. Egy cseh úr magára Zetritzre hivatkozva mesélte el ezt a történetet, úgy, hogy Lajos „valamilyen víz felé került, mint hallom a Duna egyik mellékága felé. A víz nagyon megáradt, s amikor át akart ugrani rajta a lovával, leesett és megfulladt”.³¹ Ebből látható, hogy hitelesség szempontjából a helyismeret milyen sokat számít, milyen jelentős a különbség a magyar viszonyokat ismerő, illetve a környéken láthatólag idegenül mozgó személy hírértelmezése között.

A helyszín beazonosításánál többször is visszatér a Duna említése. Johannes Cuspinianus szerint a király menekülés közben beleugratott egy tóba, amelyet a Duna kiöntése alkotott. Ugyanezt mondja el egy kicsit másképp az az ismeretlen szerző, akinek az előadásában a „király elmerült egy folyóban, mely azokban a napokban a Dunából csodálatos mértékben megáradt”.³² Valójában nézőpont kérdése, hogy ezt a Duna által visszaduzzasztott víztömeget minek értelmezzük, ám semmi esetre sem tekinthetjük magának a Dunának, hiszen a szövegekben rendre megkülönböztették tőle. A beszámolókból mindenestre úgy tűnik, hogy nem beszélhetünk egyértelműen nyílt vízfelületről, sokkal inkább egy mocsárra, még inkább ideiglenesen feltöltődő, majd levonulás után iszapossá, ingoványossá váló területre engednek következtetni a források. De vajon hol lehetett ez a vizenyős terület a kortárs beszámolók szerint?

Természetesen minden Mohácsról szóló híradás kályhája Brodarics István leírása, amelyet az elmúlt évszázadokban rengetegen rengetegszer elemeztek.³³ Többen felrötták neki, hogy nem volt katona, nem ismerte a környezetet, és emiatt a *Verissima Historia* néven készült művét nem lehet készpénznek venni. Ezzel szemben két megjegyzéssel élnek:

²⁷ *Nekiünk mégis*, 190.

²⁸ Uo. 191.

²⁹ Uo. 192.

³⁰ Uo. 200.

³¹ Uo. 201.

³² Uo. 204–205.

³³ Brodaricsról és művéről lásd Kasza Péter: *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe*. Bp.–Pécs, 2015.

Brodarics Kőrös megye szülöttjeként, szerémi püspökként és pécsi prépostként megfordult ezen a vidéken, jól ismerte a Dél-Dunántúlt. Másrészt a csatáról szóló szöveghez egy térképet is tervezett csatolni, azaz foglalkoztatta a topográfia és korának képzett humanistájaként tisztában volt a térképészet tudományos alapjaival.³⁴

Brodarics a következőket jegyezte le a király haláláról: „Abban a vizenyős mélységben is jó néhányan pusztultak el, mert később ott, Mohács fölött fél mérföldnyire, egy falucska alatt, melyet Cselének nevezünk, és amely környék akkor a Duna áradása miatt a szokásosnál több víz alatt állt, egy meredélyes szakadékbán találták meg a király testét, akitől némelyek azt mondták, hogy maga is amott esett el, itt fulladt vízbe lovastul úgy, ahogy volt, fegyverben, amely helyen sokan mások is elvesztek, és a közelben megtalálták Trepka András és Aczél István testét.”³⁵ A szűk szakma előtt már közismert, de nem lehet elégszer megismételni, hogy a Csele falunévként került elő először a király halálával kapcsolatban, még hozzá Brodarics unalomig idézett visszaemlékezésében. A település Mohács fölött, a Duna jobb partján állt egészen a 16. század második felében bekövetkezett pusztulásáig. Ugyanerre a helyre lokalizálja Oláh Miklós is, aki szerint a királyt balsorsa „egy Mohácson inneni mocsárba vitte, ahonnan ki nem lábolhatott”. Ez Pozsonyból, Bécsből, vagy éppen Brüsszelből, azaz Oláh lakhelyeiről nézve szintén egy, a mezővárostól északra fekvő helyre utal, és megfeleltethető Csele falunak.³⁶ A Verancsics Antalnak tulajdonított *Memoria rerumban* sem található más. Szerinte „Lajos király az hadból megfutamík, ki csakugyan ottan Cselénél egy fogban a sárban vesze.” Azt is tudni véli, hogy az uralkodó testét „az mohácsi mezeiről a sárból” vitték Fehérvárra”.³⁷

Most nézzük, hogyan olvasták a 16. századi – közel – kortársak Brodarics idézett passzusát. Bogáti Fazakas Miklós 1576 szeptemberében fejezte be Görcsöni Ambrus *Mátyás király históriája* című históriás énekét, melyben részletesen szól a mohácsi csatáról. Mivel maga is bevallja, hogy használta a *Verissimát*: „Dicziri bizonynyal, az ki eszt írta, / Ki Királylyal ot vólt Mohácsi hadba.”, így nincs okunk kételkedni abban, hogy Bogáti valóban olvasta a Zsámboky kiadásában megjelent szöveget. Ő így írta le a halál helyét: „Volt czac Mohácson felöl egy falucska, / Neue Czele most az helyye egy pusztta, / Dunától meg áratt Czele patakya, / Ot hólt vízbe Király lovon futtában.”³⁸ Fontos többlete a szövegnek, és Bogáti helyismeretét mutatja, miszerint tud róla, hogy a falu ekkorra már elpusztult, de a lényeg itt Brodarics latin szövegének magyar nyelvű pontos interpretálása, ami egyben mankót nyújt az eredeti szöveg pontos értelmezéséhez is.

Ezekből kiindulva az általam ismert források alapján nem látom okát, hogy ne a Mohácstól északra fekvő Csele falu mellett futó, a Duna jobb oldali vízfolyásánál keressük Lajos halálának színhelyét. Mivel a települést egyik forrás sem említi, azaz templom, utca,

³⁴ Kasza Péter: Egy elveszett kiadás nyomában. Brodarics István Históriajának első kiadásáról. In: *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Szerk. Tóth Gergely. Bp., 2014. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 39–65.

³⁵ *Nekünk mégis*, 204–205.

³⁶ Uo. 206.

³⁷ Farkas Gábor Farkas: II. Lajos király temetése. In: *Nekünk mégis*, 128. A forrásszöveg: uo. 214.

³⁸ *Régi Magyar Költők Tára*. IX. XVI. századbeli magyar költők művei, 1567–1577. S. a. r. Horváth Iván et al. Bp., 1990. 354–355. 4505–4508., 4575–4576. sor.

ház, lakosok stb. egyaránt hiányoznak a beszámolókból, így azt is biztosra veszem, hogy a településtől távolabb, annak határában történt a tragédia. Ám ez nem lehetett egy ember nem járta vidék, hiszen a helyi halászok – bár ki nem az a Duna mellett... – rövidesen, valószínűleg az oszmán főserég továbbvonulása után megjelentek, és a víz levonulása után, ha mást nem is, de Lajost eltemették. De vajon mit tudunk erről a vízfolyásról?

Amint láttuk, a kortárs beszámolók nem említenek víznevet, valószínűleg nem ismerték. Ami a helyieknek alapvető tudás volt, az idevetődők számára – mivel nem volt rá szükségük – csak névtelen és ismeretlen vizek rendszerének tűnt, és örültek, ha a nagyobbak nevét megtudták jegyezni. Erre egy kései példa Révai László 1620-ban készült útleírása, aki Konstantinápolyba menet látta ezt a vidéket. Beszámolója hitelét növeli, hogy ő is azon a szárazföldi úton haladt, amelyen száz évvel korábban a királyi sereg menetelt. Buda–Érd–Adony–Paks–Tolna–Bátaszék érintésével jött. Mint mondja, ezután érték el „Szekcsőt, ki szép váracska magánvaló hegyen; de most igen pusztá. Eddig űzték, mondják, a mohácsi harcok az szegény magyarokat. Azután mentünk által az kis patakon, melybe veszett Lajos király; érkezünk Mohácsra.”³⁹ A lokalizáció a Csele név említése nélkül is megfelel a fentebb vázoltaknak, és a Szekcső alatti terület valóban a mohácsi síkság északi végét zárta le. Miként a hajón utazó Antonio Pigafetta megjegyezte Lajos halálhelyéről az 1585-ben kiadott könyvében: „Ez az ingovány, vagy mocsár a csatatértől egy jó olasz mérőföldnyire található, nem messze a Dunától, egy kis domb tövében. A domb és a Duna között, alig egy nyíllövésnyi távolságban több áthatolhatatlan mocsaras terület is van, amelyeken csakis egy igen keskeny, a mocsaras területeket összekötő, és a Duna felé vezető fahidacsán lehet keresztüljutni.”⁴⁰ Az itáliai többi történetéből látszik, hogy helyi informátorok bőségesen ellátták hírekkel, a mutatott helyet saját szemével látta, ám a mocsarat tápláló vízről semmit nem jegyzett fel.

Egyéb leírásokban a halál helyszínére több elnevezés is létezik, így érdemes ezeket is átfutni. Közös bennük az, hogy a szerzők egyike sem rendelkezett beható helyismerettel, így részleges, másodkézből származó információkból rakták össze a történetüket. Így lehetséges, hogy az oszmán történetíró Ferdi az 1540-es években a később Cselének nevezett patak helyett az annál jóval komolyabb folyónak számító Sárvizet említette,⁴¹ amely szintén Mohácstól északra, ám Szekcső fölött ömlött a Dunába. Az irány és a tágabb helyszín tehát jó volt, de konkrét helyismeret híján a pontos névhasználat és lokalizáció már nem sikerült. Ez nem egyedi, éppen ezért a később született, a csatáról csak olvasmányokból és hallomásból értesülő, a csatateret és a környéket nem, vagy alig ismerő szerzők beszámolóit nem lehet fenntartás nélkül kezelni. Ugyanakkor nem is kerülhetők meg, mert egyrészt nincsen más, másrészt egyes szerzőknek lehettek nagyon jó adatközlőik, és jó megfigyelőként helyesen rekonstruálhatták az eseményeket helyszíni tapasztalataik alapján. Kellő forráskritikával tehát szabad, és kell is ezeket használnunk.

³⁹ Révai László, Révay Márton és Eszterházy Zsófia fiok, naplójából 1600–1655. Közli Dualszky János. *Magyar Történelmi Tár* 3 (1857) 246.

⁴⁰ *Nekiünk mégis*, 220–221.

⁴¹ Uo. 208.

Jó példa a történetmesélés időbeli változására Heltai Gáspár, aki 1575-ben megjelent *Krónikájában* alapvetően Brodaricsra támaszkodott, ám néhány új adatot is felhasznált. Tudtommal nála jelent meg először a térség másik nagyobb vízfolyásának, a Karasicának az említése Krassó néven. Szerinte ugyanis a Karasica-patak felé nyomták vissza a magyarokat a török seregek – „a Krassó sebedékes érre kezdék őket tolni” –, és a király is ebbe fulladt bele, mert midőn „a futásban a király Cetritzcel egybetalála, és mikoron az érre talátnak volna, Cetritz elől méne és általúsztata. A király utánna méne, és mikoron a meredek parton ki akarna a lóval háगतni, visszaesék a ló véle, és királyt fegyverben az vízbe és sárban nyomá, és ott fullada meg az jámbor Lajos király”.⁴² Bár a Délkelet-Dunántúl legnagyobb vizeként is ismert Karasica folyása rengeteget változott az elmúlt száz évben, előtte pedig szabályozás híján számtalanszor váltogatta a medrét, illetve egyszerre több ága is volt, fő jellemzői nem változtak. A Kelet-Mecsekben, Feked környékén van a forrásvidéke, innen dél felé halad Szederkényen, Villányon, Magyarbólyon át, Ilocskánál átlép a mai Horvátországba, ahol keleti irányba folyik Baranyaváron keresztül a Báni-hegységet északról kerülve egészen Kiskőszegig. Azt is mondhatnánk, hogy a csatatér tágabb térségét délről és nyugatról határolta, így korabeli helyzetének meghatározása korántsem mellékes. A mohácsi csatatérre igyekvők közül tehát inkább az oszmánok találkoztak vele, és lapos, szétterülő ártere az ő életüket keserítette. A név eredeti jelentése, a Karas/Karassó fekete vizet jelent, azaz a vízfolyás a Sárvízhez hasonló jellemzőkkel bírhatott.⁴³ Nem véletlenül írhatta Ibrahim Pecsevi száz évvel később az 1526. évi hadjáratról, hogy a török csapatok „Baranyavár közelében, annak a helynek az alsó részénél, ahol a hidat felverték, lábón átgázoltak a Karasica tavon”.⁴⁴ Heltai szerint, amennyiben minden áron az általunk ismert Karasicával akarjuk a leírását megfeleltetni, Lajosnak nyugati vagy déli irányba kellett volna elhagynia a csatateret. Utóbbi teljesen lehetetlen, előbbire azonban van még egy másik utalásunk, így a kérdés eldöntése előtt nézzük meg Istvánffy Miklós leírását.

Istvánffy baranyai nemesként, hosszú katonai szolgálattal a háta mögött, és rengeteg írásos forrás, valamint szóbeli információ birtokában még úgy is a csata elsorangú krónikásának számít, hogy tizenkét évvel az esemény után született.⁴⁵ Nála a történet így hangzik: „A király azokkal a kevesekkel, akiről mondtuk, hogy mögötte álltak, abban a nagy szorító szükségben, melyet többször előre megmondott, kénytelen volt meneküléssel menteni életét, s Mohácsot jobbra hagyva, gyors lovakon Pécs irányába vette futását; Mohács és Csele között a Karasica állta útját, a mocsaras és iszapos patak, mely bizonytalan és határozatlan medrével sárosan folydogált, de az akkor éppen kiáradó Duna vizétől és a hirtelen záporosótól, mely a csata befejezése után sok jéggel s mennydörgések közepett leesett, meglehetősen megduzzadt.”⁴⁶ A térképre vetítve azonnal kiderül, hogy ez a leírás nem

⁴² Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Bp., 1981. 452.

⁴³ Pataky András: *Délkelet-Baranya a földrajzi nevek tükrében*. Osijek, 2003. [Impresszum szerint 2004.] 43–44.

⁴⁴ Ibrahim Pecsevi leírása a mohácsi csatáról és II. Lajos király haláláról. [Ford., bev. írta és a jegyz. készítette Fodor Pál.] In: *Nekünk mégis*, 242.

⁴⁵ Varga Szabolcs: Genius loci: Az Istvánffyak Baranyában. In: *A magyar történet folytatója. Tanulmányok Istvánffy Miklósról*. Szerk. Ács Pál – Tóth Gergely. Bp., 2018. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 59–87.

⁴⁶ *Nekünk mégis*, 225.

állja ki a próbát, hiszen Pécs irányába valóban a Karasicán kell átkelni, ám ez nem lehet Mohács és a Csele felé. Úgy tűnik, mintha Istvánffy ebben két hagyományt gyúrt volna egyiüvé. Egyrészt ismerte Brodaricsot, másrészt tudhatott Heltai szövegéről is.⁴⁷

Ezzel akár le is zárhatnánk a kérdést, és egy Heltainál gyökerező, Istvánffyban táptalajra lelő hibás Karasica-elnevezésnek is vélhetnénk az esetet, amely aztán jó ideig továbbélt a két mű elterjedtségének köszönhetően. Azonban úgy tűnik, hogy helyi elnevezésben is használták a Csele falunál folyó vízre a Karasica nevet. A Dunán 1663-ban végigcsordogáló Heinrich Ottendorf így ír róla: „A Mohács körüli vidék igen sík és lapos föld. A folyó neve, melybe a király lovával belezuhant, Carassus. Mohácstól jó órányira folyik a Dunába, alig 20 láb széles, de igen agyagos és sáros.”⁴⁸ Két évvel később Henry Howard skót utazó vetődött erre a vidékre, akinek a feljegyzése különösen értékes. „Mohácstól délre, széles, nincs rajta erdő, és más természeti akadályoktól is mentes, csak a szelíd Csele (Carassus) folyik a közepén, oly lassan, hogy felszíne meg sem rezzen.”⁴⁹ Howard szinte ugyanazt látta, amit Brodarics százötven évvel korábban, már ami a mezőt illeti, sőt, elődjénél többet is említ, amikor a közepén folyó vízről szól. Ez azonban nem lehet az eredetileg Carassusnak írt Karasica, de nem lehet a fordító által korrigált Csele sem, mert egyikük sem folyik keresztbe a Mohácstól délre elterülő lapályon. Az itt említett víz a Borza-patak, amely valóban a csatasíkon vág keresztül.

Végezetül nézzük át a Csele név alakulását. Úti leírásokban elsőként Hans Dernschwammnál maradt fenn, aki így ír erről, miközben délről észak felé haladva elhagyta Földvárt: „Utána Mohács következett, mely korábban nagy mezőváros volt, benne kiégett templom. [...] Az egyik Duna-ág partján fekszik; vízimalmai vannak. Ezután a Csele patak következett. Miután jó mérföldön át mellette hajtottunk el, a martalócok és hajdúk által veszélyeztetett úton megérkeztünk a Szekcsőnek nevezett várba és faluba.”⁵⁰ A történetírók közül – miként azt Tóth Gergely meghatározta – Baksay Ábrahám nyomán Sigler [Siegler] Mihály brassói iskolarektor, szebeni jegyző kronológiájában említette először a mohácsi csata kapcsán ezt a helynevet. Szerinte egy mocsaras helyen, a Cselepataka-patakban „in loco palustri, in rivulo Czelepataka” találtak rá a király holttestére.⁵¹ Noha

⁴⁷ Bár Bartoniek nem említi Istvánffy lehetséges forrásai között, de pillanatnyilag nem tudok mást, hogy honnan vehette volna ezt az adatot. Bartoniek Emma: *Fejezetek a XVI-XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Bp., 1976. 348.

⁴⁸ *Nekünk mégis*, 227. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy Ottendorft nem az igazi Karasica-torkolatnál informálták félre, illetve hogy utólag rögzítve nem kevert-e össze valamit. Hiszen a Csele torkolata nem egy órára van Mohácstól. Ellenben a város és a Karasica kisköszegi befolyása közötti 23 kilométer hajóval, sodrásirányban megtehető ennyi idő alatt.

⁴⁹ *Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542-1737)*. Vál., ford., bev. és a jegyz. írta Gömöri György. Bp., 1994. 62.

⁵⁰ Hans Dernschwam: *Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló*. Közreadja Tardy Lajos. Bp., 1984. 493.

⁵¹ Michael Sigler: *Chronologiae rerum Hungaricarum, Transilvanicarum, et vicinarum regionum libri duo...* In: Matthias Bel: *Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*. I-II. Posenii, 1735[-1746.] I. 43-88. A Mohácsra vonatkozó részt lásd uo. 66-67. Az adatokat lásd Tóth Gergely: *Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban*. (I. rész: a 16. század történetírása.) In: *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Szerk. Fodor Pál - Varga Szabolcs. Bp.,

Sigler munkája a 18. század közepéig csak kéziratban létezett, ettől függetlenül ismerhette és használhatta Cserei Mihály az *Erdély históriája* című művében. Ebben az szerepel, hogy „az boldogtalan király futtában a Carassus, kit magyarul Csele pataknak neveznek, sáros folyóvízben dőle mind lovastól, s ott fullada meg”.⁵² Látszik, hogy Cserei egyszerűen magyar nyelvi változatként oldja fel a két víznév kapcsolatát. A bemutatott példák azt sugallják, hogy ezekben a forrásokban valójában a Baranyavár–Majs–Nyárád–Szekcső által határolt térség összes komolyabb vízfolyására úgy tekintettek, mint a Karasica-patak egyik ágára, és ezek közül a Csele határában, a Duna felé futó egyik kis rövid érre kezdték el használni a Csele-patak elnevezést. A megkülönböztetést nehezítette a rendkívül közeli forrásvidék, és a jellegbeli hasonlóság is. Miként Vályi András az 1796-ban megjelent vármegyeleírásában megfogalmazta, a Csele „folyó víz Baranya Vármegyében, ered Csele falu pusztájában, a’ honnan kivált essős időkben nagy zuhogással foly le, agyagos árkában, Karassóhoz hasonlatos, noha szorossabb álló vizeket formál, mint hogy ki tsapásaival gyakorta elborította folyása mellett lévő vidékjeit. Szükséges volt által járásra hídát készíteni az Ország úttjában, melly Mohácstól Tolna felé vezet a’ Duna mentében; száraz esztendőben pedig annyira ki apad a’ vize e’ folyónak, hogy hídra sintsen szüksége az útasnak; sokszor pedig el annyira ki szárad, hogy száraz lábbal is, keresztül lehet öblén járni,”⁵³ Vályi feljegyzése lehet a kulcs ahhoz, hogy rendet tegyünk a különböző víznevek között, és meghatározzuk a Karasica és a Csele egymáshoz való viszonyát. Elnézve a mai vízrajzi állapotokat, a két patak élesen elválik, de a vízrendezések ideje előtti számtalan kisebb-nagyobb időszaki vízfolyás olyannyira hasonló volt, hogy az ott élőket leszámítva senki nem tudta megkülönböztetni őket, így ugyanazon névvel is illették.

Az eddigiekből kiderült, hogy nem egyszerű rendet vágni a különböző források neveiben, és pontosan leírunk azt a helyet, ahol a király életét vesztette. A szemtanúság, helyismeret problémáját már érintettük, és volt szó a „tethely” megfoghatatlanságáról is. Érthetőbben: mit is láttak azok, akiknek később Lajos halálhelyeként megmutattak egy ingoványos, sáros földnyelvet valahol a Duna közelében? Vajon tudták-e, hogy egy patak-völgyet vagy halastavat, esetleg a Duna egyik öblét látják? Ebben az átutazók kapcsán egyáltalán nem vagyok biztos. Pigafettáról már volt szó korábban, ő ingoványt és áthatolhatatlan mocsarat látott a Duna és egy domb között, melyen csak egy fahíd vezetett a folyó irányába. Stephan Gerlach evangélikus lelkésznek is egy mocsarat mutogatott egy helyi lakos.⁵⁴ A szintén német Reinhol Lubenaunak egy malomhoz közeli mohás helyen mutatták meg azt a mocsarat, ahol a király megfulladt.⁵⁵ Hatvan évvel később a már szintén

2019. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet) 124. 297. j. Sigler valószínűleg Baksay Ábrahám *Chronologia de regibus Hungariae* [Cracoviae, 1567.] című, a következő évben Zsámboky János Bonfini-kiadásának függelékeként is megjelent munkájából vette ezt az állítást. Tóth Gergely szíves szóbeli közlése alapján.

⁵² *Nekünk mégis*, 230.

⁵³ Vályi András: *Magyarországnak leírása*. I–III. Buda, 1796–1799. I. Csele.

⁵⁴ *Nekünk mégis*, 219.

⁵⁵ Uo. 221.

említett Pecsevi egy, a síkság szélén lévő és Királyhíd néven elhíresült mocsaras helyről beszélt, ami pedig Pigafetta leírása mellett a kortárs Révai szavaira rímel.

Azt hiszem, nem véletlen, hogy ennyire bizonytalanok a leírások a víznévvel kapcsolatban. A Duna jobb parti árterülete természetes állapota szerint is tagolt, nehezen megközelíthető volt, és ezt csak bonyolította a Bátától kezdődő Mohácsi-sziget és a Duna milliányi vándorló kisebb-nagyobb ága, amely szabályozás híján gyakran és szeszélyesen változott. Ha mindez nem lett volna elég, akkor a part mentét öblök, a természetes viszonyokra ráerősítő csatornák és árkok rendszere tagolta, amiknek egy speciális, a halászatra és öntözésre is használt fajtáját összefoglalóan fokoknak hívjuk.⁵⁶ Ezek a mesterséges objektumok a Duna mindkét partján szép számban megtalálhatóak voltak, a jobb oldalon a Szekcső és Bár közötti meredek partszakaszt leszámítva egészen Bezdánig több száz sorakozott a 18. századi szabályozásokig. A bevágás értelemben használt fokokat legtöbbször meglevő medrekől alakították ki, amelyben főként a magasabb helyen eredő patakok vize csordogált, de rövid idő alatt, akár egy felhőszakadás révén is villámárvíz alakulhatott ki. Ezenkívül a megáradó Duna is fel tudta tölteni az árokrendszert, igaz, ez a jelenség korántsem lehetett olyan drasztikus, mint a vízgyűjtőn lehulló nagy mennyiségű csapadék. A *Memoria rerum* szerzője fogalmazta meg Lajos halálhelyének legpontosabb leírását, miszerint „ottan Cselénél egy fogban a sárban vesze”. Ugyanezt mondja el a köztörvényes bűnözővé váló Liszti László is 1653-ban szerzett versében. A „Magyar Mars avagy Mohach mezjen történt veszedelemnek emlékezete” a magyar fokok működéskének legrégibb irodalmi emléke, melyből kitűnik, hogy a szerzője teljesen tisztában volt ennek mechanizmusával. Benne van minden, a hasadás, avagy fok, mely egyszer mocsaras, máskor a Duna áradása tölti magasra, illetve mély árka és meredek partja van. Mivel a vers érthetővé teszi, hogyan is képzei el ezt a helyet, így legplasztikusabb részlete megérdemli az idézést.

„Mohácshoz közelre, csak fél mért földnire, vala egy föld-hasadás,
Kit nagy vízzel töltöt, s ugyan teli öntöt Dunabéli áradás,
Mint egy pasványos viz, avagy mocháros iz, s mint egy Duna szakadás

Cziliche falunál, s ennek határánál, vólt ez az vízbéli ér,
Meredek partyai, s vadnak mély árka, Duna arja hozzá fér,
Futo Magyarokat, szegényt, s gazdagokat, itt a Török utól ér,

E' föld hasadásba, s viz áradásába, Király mind lovastól hólt,
Minden fegyverestől, és öltözetestől, valamint az harczon vólt,
Sok töb társaival, s futo Magyarival, itt fel-találtatot vólt.”⁵⁷

⁵⁶ A fokgazdálkodásra máig megkerülhetetlen alpmű: Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítések befejezéséig. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. I–XI. Szerk. Dr. Puskás Attila et al. Szekszárd, 1968–1987. VII.

⁵⁷ *Nekünk mégis*, 226–227.

Végezetül már csak arra kell magyarázatot találnunk, mit is keresett itt a király 1526. augusztus 29-én éjjel. Miért nem választott más utat magának? Minden bizonnyal volt terve a magyar hadvezetésnek arra az esetre, ha a csata elveszne, és a királyt ki kellett onnan ragadni. Ez önmagában is feladhatta a leckét számukra, hiszen tisztában voltak azzal, hogy visszavonulni sokkal nehezebb lesz. Valójában Tolna volt az utolsó könnyen megközelíthető állomáshely, amely a Dunáról is elérhető volt, és nyugat felé is lehetővé tette a kitérést a túlerővel szemben. Nem véletlen, hogy itt gyülekezett a királyi sereg, és az uralkodó nem tartott velük, amikor Mohács alá vonultak. Lajos a kíséretével valahol Dunaszekcső fölött, a talán Palotabozsokkal azonos Újfaluban tartózkodott,⁵⁸ és csak a főurak fenyegetőzésére adta fel ezt a helyét, majd ment a sereg után. A földrajzi viszonyok ismeretében érthető volt az aggodalom, hiszen a Mohács és Szekcső közötti terület csak száraz időben volt könnyen járható, más esetben valóságos „egércsapdának” bizonyult. Ha volt is más terv a csata előtt, ez az ütközet végére összedőlt, és a királyt a már ismert úton próbálták meg kijuttatni a csataterőről.

A korabeli úthálózatot áttekintve Mohács előterében keresztezték egymást az Eszéket Baranyaváron át Budával összekötő útvonal, amely Lippó és Nagynyárád érintésével ért ki éppen a Cselénél a Dunához. Ebbe futott bele Szederkényen át Nyárádba torkollva, vagy Babarc érintésével Mohács magasságában a pécsi út, hogy utána együtt haladjanak észak felé. Eme nyugati útnak a neuralgikus pontja a Szederkény melletti Nyomja településen található, Karasica feletti híd volt, melynek jelentősége a 16. század második felében is adatolható.⁵⁹ Aki itt átjutott, az minden bizonnyal megmenekült. A magyarok közül valamennyien minden bizonnyal megpróbáltak erre is kitörni, de a Báli bég vezette oszmán átkarolás valószínűleg elzárta ezt az utat. Dél felé, Küllőd irányába, ahol alig pár hete Tomori katonái átkeltek a Dunán, az oszmán hadsereg miatt lehetetlen volt elindulni. Maradt még a Duna, ám a folyó ezen szakaszán Szekcső és Bába volt a két legközelebbi rév, ahol a Duna-szigeten keresztül át lehetett kelni a folyó másik partjára. A szemközti oldalon, délen, ekkorra már elveszett Bodrogvár, így csak a Bátával átelleni Bátmonostor és Szeremle lehetett megfelelő állomás.⁶⁰ Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy éppen a csata idején a hatalmas esőtől a folyó gyorsan megáradt, és a magas vízállás valószínűleg normális esetben is lehetetlenné tette volna az átkelést, nem beszélve az oszmán flottáról, amely ekkorra már minden bizonnyal Mohács magasságában járt. A lehetőségeket számba véve Lajos kísérete számára egy kiskapu maradt nyitva az utolsó támadás összeomlása után, mégpedig az idevonulás során használt út észak felé.

⁵⁸ Mohács emlékezete, 20.

⁵⁹ Hegyi Klára: *Török források Pécs 16. századi történetéhez*. Pécs, 2010. (Források Pécs Történetéből 3) Passim.

⁶⁰ Az úthálózatról lásd Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. *Századok* 63–64 (1929–1930) 139–167., 257–285.; Szakály Ferenc: A Dél-Dunántúl külkereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán. In: *Somogy Megye Múltjából*. Szerk. Farkas Béla. Kaposvár, 1973. (Levéltári Évkönyv 4) 60.; Kubinyi András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged, 2000. (Dél-alföldi Évszázadok 14) 182.; Molnár Antal: *A bátai apátság és népei a török korban*. Bp., 2006. (Metem Könyvek 56) 57–73.; A Dunántúl kereskedelmi útvonalai a késő középkorban. [Térkép, Nagy Béla munkája.] In: *Pécs története*. I–II. Főszerk. Vonyó József. Pécs, 2013–2015. II. (A püspökség alapításától a török hódításig) 249.

Úgy vélem, nem sokon múlt, hogy a király Szekcsőn túljutva kijusson a katlanból, de a felhőszakadás miatti árvíz és a megemelkedő Duna eláraszthatták a Csele korábban száraz lábbal járható fokát. A csatában a legvégsőkig kitartó és velük együtt menekülőik túl sokan voltak ahhoz, hogy a lovak patái által mind jobban fellazított parton átjussanak. A legtöbben közülük már túl fáradtak voltak, vagy a sebesülésük gátolta meg abban, hogy átjussanak ezen az akadályon, ez állhatott a király végzetes balesetének hátterében is.

Bár ebből az aspektusból még nem vizsgálták a magyar hadvezetés teljesítményét, elmondhatjuk, hogy a csatatér helyének megválasztása korántsem volt ideális a visszavonulás vagy menekülés nehézsége miatt. Ezzel azonban a király és kísérete tisztában volt. Az is hozzátartozik a témához, hogy ha nem tör ki felhőszakadás a csata idején, Lajos valószínűleg megmenekül.

E hosszúra nyúlt írás végén csak dióhéjban fér el az összegzés. A feltett kérdések közül néhányat jártunk most körül. Úgy vélem, a források alapján nincsen okunk feltételezni, hogy Lajos király nem a Csele falu határában, a Duna jobb partján kialakított fokban vesztette az életét. Ez egy olyan szűk terület volt a Duna és az attól pár száz méterre emelkedő domság között, amely száraz időben könnyen járható volt, ám csapadék hatására hamar megtelt vízzel. Ezt a területet keresztelte nyugat-keleti irányban egy ér, melyet csak a mellette levő faluról kezdtek el Csele-patakának hívni a 16. században. Ennek medre szélesedett ki a folyó felé közeledve, és itt alakítottak ki mesterségesen egy foknak nevezett csatornarendszert. A szakasz legnehezebben járható részén a 16. század második felében már biztosan állt egy híd, melyet Lajosról a népnyelv Királyhídnak nevezett a 17. században. A csata idején nem tudunk a létezéséről, legalábbis a források nem említik. Tehát azt a feltevést, miszerint Lajos átkelt a Dunán, és annak a bal partján érte a halál, az ismertett források kizárják. A nyugati források talán egy kivételtől eltekintve sehol nem említik a Dunát a halál helyszínéeként, ami a folyó ismertsége alapján kézenfekvő lett volna, az ismert korabeli utak sem itt vezettek át, és arra sincsen adat, hogy a magyar hadvezetés bármilyen szempontból számolt volna a Mohácsi-szigettel. Arról is hallgatnak a források, hogy bárki a menekülő magyar hadseregből itt kelt volna át a csata után és csatlakozott volna Szapolyai táborához, míg ezzel szemben bizonyos, hogy sokan Buda felé vették az irányt, és oda is érkeztek, köztük Brodarics.

A források alapján bizonyosra vehetjük, hogy a király utolsó órájában nem volt egyedül, többen is vele tartottak, közülük pedig néhányan vele együtt vesztették életüket. Végezetül pedig keretes szerkezetbe rendezve a szöveget, illő reflektálni a tanulmány elején említett, orvosprofesszorok által felvetett problémára. A holttest állapotában szerepet játszhatott, hogy Lajos teste rövid ideig volt vízben, a levonuló villámárvíz után egy sáros közegbe került, ami a következő napokban megszikkadva megóvhatta valamennyire a tetemet. Mindez azonban pillanatnyilag csak egy ötlet, és szakmánk szabályai szerint kell majd újabb kutatásoknak mérlegre tenniük.

CONTENTS

STUDIES

András Vadas <i>River-Bed Dynamics and Changing Estate Borders in Medieval Hungary</i>	5
Dávid Turbucz <i>Miklós Horthy around the World Globe. Trotting onboard the Saida, 1892–1894</i>	19
Csaba Katona <i>Bulgaria's Entry to World War I in the Mirror of the Hungarian Press</i>	31

THE SITE OF THE MOHÁCS BATTLE OF 1526

Szabolcs Varga <i>Remarks on the Death of Louis (II) Jagiellon</i>	57
Norbert Pap – Péter Gyenizse – Máté Kitanics – Gábor Szalai <i>The Place where Louis (II) Jagiellon Died</i>	73
Norbert Pap – Péter Gyenizse – Máté Kitanics – Gábor Szalai <i>The Main Geographical Features of the Scenes of the 1526 Battle of Mohács</i>	111
Balázs Sudár <i>The Village of Földvár in the Ottoman Era</i>	153
János B. Szabó <i>Neither Majs, nor Sátorhely. Remarks on the Paper of Norbert Pap and his Co-Authors Called “Sátorhely or Majs”?</i>	169
Norbert Pap – Máté Kitanics – Péter Gyenizse – Gábor Szalai <i>Reflections on the Conception of János B. Szabó as Outlined in his Papers “Egy Mátyás-kori oklevél...” and “Sem nem Majs, sem nem Sátorhely”</i>	179
János B. Szabó – Gábor Máté <i>Reflections on the Interpretational Possibilities of Historical Sources – and the Limits of Interpretation – with Regard to the new Geographical Exploration of the Battlefield of Mohács</i>	189

COMMEMORATIONS

György Gyarmati <i>Mária Ormos (1930–2019)</i>	203
Gabriella Erdélyi <i>Katalin Péter (1937–2020)</i>	207

E számunk szerzői

Erdélyi Gabriella, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport ● Gyarmati György, nyugdíjazott egyetemi tanár, főigazgató ● Gyenizse Péter, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Térképészeti és Geoinformatikai Tanszék ● Katona Csaba, tudományos munkatárs, BTK TTI, Tudományos információs témacsoport ● Kitanics Máté, tudományos főmunkatárs, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék ● Máté Gábor, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Társadalmi Kapcsolatok Intézete, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék ● Pap Norbert, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék, tudományos tanácsadó, BTK TTI ● Sudár Balázs, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport ● B. Szabó János, tudományos munkatárs, BTK, Magyar őstörténeti témacsoport ● Szalai Gábor, tudományos segédmunkatárs, BTK TTI ● Turbucz Dávid, PhD, posztdoktor kutató, BTK TTI, Horthy-korszak témacsoport ● Vadas András, PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Középkori Történeti Tanszék ● Varga Szabolcs, tudományos munkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport.
(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erszebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

